

Razumevanje filma

Razumem film – doživljam svet

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

kino
teka razumevanje
filma

EVROPSKA UNIJA
EVROPSKI
SOCIALNI SKLAD
NALOŽBA V VAŠO PRIHODNOST

ETIČNI VIDIKI DOKUMENTARNE FILMSKE USTVARJALNOSTI

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

kino
teka razumevanje
filma

EVROPSKA UNIJA
EVROPSKI
SOCIALNI SKLAD
NALOŽBA V VAŠO PRIHODNOST

moto

*V kontekstu dokumentarne filmske ustvarjalnosti bi se **opredelitev najustreznejše etične rešitve** lahko glasila: prizadevanje za »**največjo dolgoročno dobrobit za največ ljudi**«.*

*Ta opis najboljše etične rešitve bi lahko v mnogočem pomagal avtorjem dokumentarcev, glede na dejstvo, da so v produkcijski proces vključeni **številni posamezniki**, da je proces **dolgotrajen**, da **posledice** niso **zanemarljive** in da je vsak film **zbir individualnih etičnih dilem** in spremenljivih okoliščin.*

Ivana Grubišić Perišić

A black and white photograph of a man in overalls working on large industrial gears. He is smiling and looking towards the camera. A large white smiley face is overlaid on the right side of the image.

etika in morala

- **Etika** je filozofski nauk o **nravnosti**, o **dobrem** in **zlu**. Razumemo jo lahko kot filozofsko disciplino, **ki raziskuje temeljne kriterije moralnega vrednotenja**, pa tudi splošno utemeljitev in izvor morale.
- **Morala** opredeljuje **obliko človekovega odnosa** do **sveta**, **drugih** ljudi in do **sebe**. Odraža se v motivaciji postopanja, ocenjevanju moralno ustreznih dejanj, dobrih in slabih. Nanaša se torej na tisto, kar je dobro in kar je slabo, kar je pravilno in kar je napačno pri človekovi osebnosti in njegovem postopanju – lahko je celota moralnih vrednot in običajev v neki družbi.

Etika je povezana z **odločitvami** – zadeva odločitve **o delovanju**.

Morala je povezana s **sodbami** – zadeva presojanja **o ustreznosti delovanja**.

Biti etičen ne pomeni ubogati, tako kot pri morali, temveč misliti s svojo glavo, ne glede na pravila. Pri etiki lahko človek sodi samo sam sebi, ker ni podrejen pravilom. Medtem, ko gre pri morali in zakonih za vprašanje kaj je prav in kaj ne, gre pri etiki za vprašanje **pravičnosti**: kaj je pravično, in kaj ni. Etike se tudi ne da predpisati, medtem ko morala brez predpisovanja **sploh ne more obstajati** (božje zapovedi, svete knjige, kodeksi, ...).

ETIČNI VIDIK DOKUMENTARNE USTVARJALNOSTI

- 1.) dejanje / **namen dokumentarista**
različne **motivacije** za ustvarjanje dokumentarca
- 2.) dejanje / **snemanje filma**
odnos dokumentarista in filmskega subjekta (družbenega akterja)
- 3.) dejanje / **filmska reprezentacija** (način **predstavljanja** realnosti)
razmerje med dokumentarcem kot »sporočilom« in resnico
- 4.) dejanje / **prezentacija oz. prikazovanje filma**
relacija med dokumentarcem in sistemi prikazovanja
- 5.) dejanje / **filmska komunikacija**
odnos med dokumentarcem in občinstvom (tako laičnim kot strokovnim)
- 6.) dejanje / **estetika in učinki filma**

Ujeda in sestradani otrok / Kevin Carter

etična odgovornost

Štirje osnovni tipi odgovornosti avtorjev dokumentarca:

1.) DO RESNICE

2.) DO **PROTAGONISTIV** / DRUŽBENIH AKTERJEV

3.) DO GLEDALCA / **OBČINSTVA**

4.) DO LASTNE USTVARJALNE **VIZIJE** in PROFESIONALNIH
STANDARDOV

odgovornost do resnice

Odgovornost do resnice je temeljna odgovornost dokumentarista!

- Avtor k izbrani tematiki pristopa skozi lasten **selektivni pristop** kot osnovo vsake ustvarjalnosti. **Filmska artikulacija** je iskanje »**bistvenih**« (in **zavračanje nebistvenih**) **elementov** v vsakem izbranem kadru, sliki, prizoru.
- Ker dokumentarist operira z »**živo stvarnostjo**« (ki ne predpostavlja ponavljanja prizorov), so odločitve (včasih instinktivne) ključnega pomena za delo. **Avtorski pristop** predstavlja izhodišče za doseganje **dodane vrednosti** snemane dejanskosti, za **nove / izvirne** poglede s katerimi »**življenjska resnica**« dobiva novo vrednost in postaja »**medijska resnica**«.
- Določeni **posegi v naravni red stvari**, ki jih omogoča filmski medij oz. tehnologija, delujejo v **dobrobit realnosti** – posamezne dogodke, stanja, situacije, razmerja lahko **vidimo popolneje** in **bolj natančno**, kot je to **mogoče v dejanskosti**.

odgovornost do protagonistov

Verodostojnost subjektov filma je predpogoj za njegovo resničnost.

Čeprav kamera vpliva na njihovo »**igranje**« oz. **nastop**, je ključnega pomena ohranjanje tistega dela **integritete posameznika**, ki ne vpliva na končno **verodostojnost** njegovega pojavljanja v filmu.

- Bistvenega pomena je, da so akterji filma **seznanjeni** tako z **vsebino**, z ustvarjalčevimi **nameni**, s ciljno **publiko** kakor **zlasti** s potencialnimi **učinki** ter **posledicami**, ki jih lahko »utrpijo« protagonisti.
 - V primeru (možnih ali dejanskih) **konfliktnih situacij** mora avtor storiti vse, da jih **miri**, ne pa vzpodbuja oz. potencira (kot denimo »resničnostni šovi« realnostne televizije).
- Še posebej **delikatna** je etična odgovornost pri snemanju »**posebnih tipov**« družbenih akterjev; predvsem »**ogroženih**« oz. »**občutljivih**« skupin, ki so manj zaščiteni in jih je lažje (z)manipulirati:
 - **otroci, mentalni bolniki, manjšinske skupine** (rasne, narodnostne, imigranti, azilanti ...), **žrtve** (zločina, vojne ali drugih spopadov, krivičnih sodnih postopkov ...), različne vrste **brezpravnih** (begunci, izbrisani, *sans-papiers*)

odgovornost do občinstva

Film lahko skuša biti do gledalca **nevtralen** oz. **informativen**, lahko skuša biti **izobraževalen** oz. si prizadeva **ozaveščati**, lahko je **propaganden** oz. poskuša **indoktrinirati**.

OZAVEŠČANJE nasproti **INDOKTRINACIJI** (načrtno vsiljevanje nazorov)

- **Filmi, ki skušajo ozaveščati**, predstavljajo »**poziv k ukrepanju**«, saj od gledalstva pričakujejo, da jih bodo filmske tematike ali subjekti »**vznemirili**« do te mere, da bodo **(za)čutili dolžnost narediti nekaj** v zvezi s predstavljenim problemom.
- **Dela, ki propagirajo**, nastajajo z **jasnim namenom prepričevanja** v določena **stališča, nazore ali vzorce obnašanja**, tako da subjektivno verzijo resnice **podaja** kot dokončno in objektivno. Propaganda skuša gledalca **zmanipulirati** do te mere, da jih prepriča, da so **ideje**, ki jim pričajo, v **bistvu njihove lastne**.

Širša etična dilema o **namenih politično** ali **ideološko motiviranih** dokumentarcev se nanaša na **(ne)moralnost** uporabe posameznika in njegovega življenja za »**podkrepitev**« določene **predpostavke** ali **trditve**. Ne glede na (dobre / slabe) **namene** filmarjev je dejstvo, da v osnovi **subjekta izrabljajo** za **predstavljanje** ali **problematiziranje** **abstraktnih družbenih** oziroma **političnih** problemov.

odgovornost do vizije

Skupaj z resnico je osnova dokumentarca avtorska subjektivnost.

- Avtorjeva **odgovornost** je, da svojo **ustvarjalno vizijo** privede do **umetniške** in profesionalne **vrhunskosti**, s katero bo na **izviren način** prikazal /podal **zaznave**, **mišljenje** in **stališče** o izbrani temi.

Na voljo ima ves filmski »instrumentarij«, vendar pa se mora **izogibati manipulacijam** z dodajanjem **fiktivnih elementov**, **neutemeljenih obtožb**, **insinuacij**, **lažnih pričevanj**, **nepreverjenih podatkov**, **spekulacij**, **približkov ...**; tj. vsega tistega, kar dodatno **obremenjuje resnico** filma.

Resnica in njen **učinek** sta **etični kategoriji**, ki predstavljata **izhodišče** dokumentarne ustvarjalnosti.

- Zaveza **ustvarjalni viziji** kot »**prizadevanju za resnico**« predpostavlja **etično odgovornost** avtorja kot moralnega subjekta. Največji **etični problem** dokumentarca je zato **laž**, **manipulacija** resnice ali **izmišljanje** dejstev, ki ji avtorji zardi različnih razlogov podajajo kot čisto resnico – najpogosteje zato, da bi dokazalo določeno **tezo** (t. i. *tezni dokumentarec*).

odgovornost, sočutje, vživetje

Ker se večina etičnih dilem v dokumentarni produkciji nanaša na posameznike in njihova življenja je poleg ODGOVORNOSTI kot etični vrline potrebno izpostaviti tudi:

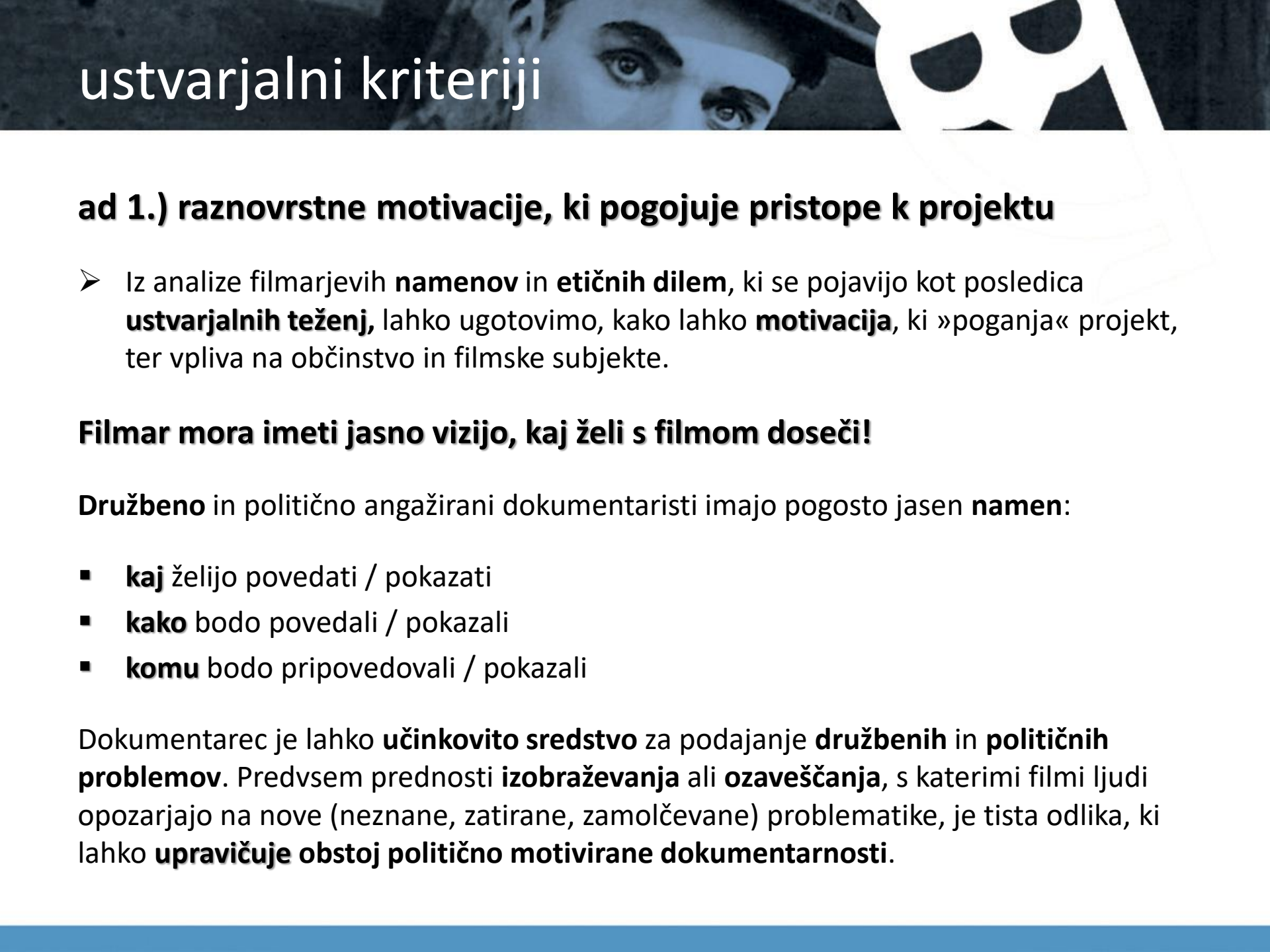
- **SO-ČUTENJE** oz. SOČUTJE (predvsem v odnosu do protagonistov)
- **EMPATIJA** ali poskušanje **POISTOVETENJA** z drugim oz. **VŽIVETJA** v njegov svet

Etično zavedni / **osveščeni** dokumentarist si mora prizadevati **ustvarjati** film skupaj **z akterji** namesto delati film **o njih**.

ETIČNI VIDIK DOKUMENTARNE USTVARJALNOSTI

- 1.) dejanje / **namen dokumentarista**
različne **motivacije** za ustvarjanje dokumentarca
- 2.) dejanje / **snemanje filma**
odnos dokumentarista in filmskega subjekta (družbenega akterja)
- 3.) dejanje / **filmska reprezentacija** (način **predstavljanja** realnosti)
razmerje med dokumentarcem kot »sporočilom« in resnico
- 4.) dejanje / **prezentacija oz. prikazovanje filma**
relacija med dokumentarcem in sistemi prikazovanja
- 5.) dejanje / **filmska komunikacija**
odnos med dokumentarcem in občinstvom (tako laičnim kot strokovnim)
- 6.) dejanje / **estetika in učinki filma**

ustvarjalni kriteriji

ad 1.) raznovrstne motivacije, ki pogojuje pristope k projektu

- Iz analize filmarjevih **namenov** in **etičnih dilem**, ki se pojavijo kot posledica **ustvarjalnih teženj**, lahko ugotovimo, kako lahko **motivacija**, ki »poganja« projekt, ter vpliva na občinstvo in filmske subjekte.

Filmar mora imeti jasno vizijo, kaj želi s filmom doseči!

Družbeno in politično angažirani dokumentaristi imajo pogosto jasen **namen**:

- **kaj** želijo povedati / pokazati
- **kako** bodo povedali / pokazali
- **komu** bodo pripovedovali / pokazali

Dokumentarec je lahko **učinkovito sredstvo** za podajanje **družbenih** in **političnih problemov**. Predvsem prednosti **izobraževanja** ali **ozaveščanja**, s katerimi filmi ljudi opozarjajo na nove (neznane, zatirane, zamolčevane) problematike, je tista odlika, ki lahko **upravičuje obstoj politično motivirane dokumentarnosti**.

ustvarjalni kriteriji

ad 2.) odnos dokumentarista do filmskega »subjekta«

(oseb ali predmeta oz. tematike)

- Izhodišče je lahko **etika žurnalizma**, oz. sklicevanje na **novinarski etični kodeks**, saj se tako kot novinarju dokumentaristi prizadevajo »**priiti do resnice**«.
- **Filmar** – ki je praviloma v privilegirani poziciji (ali poziciji nadmoči) glede na filmskega **subjekta** – se mora **zavedati učinkov**, ki jih (lahko) ima **kamera** na **posameznika**. Za etičnost dokumentarca mora filmar zgraditi **razmerje** s subjektom, ki temelji na **vzajemnem zaupanju** in **spoštovanju**.
- Ena od oblik gradnje takšnega **spoštovanja** je podpis pogodbe o »**informiranem pristanku**«, tj. dokument, ki opredeljuje **značilnosti razmerja** filmarja in subjekta ter predstavlja **zaupanje**, ki ga subjekt izraža do ustvarjalca in **zaupanje subjektu**, ki ga filmar ponuja »v zameno«.
- **Vzajemnost zaupanja** zagotavlja, da bo filmar napravil **vse**, kar je **v njegovi moči**, da ne bo **prizadel varnosti, dostojanstva** in **zasebnosti ljudi**, s katerimi dela; da jih ne bo **prikazoval v negativni luči** in da ne bo napravil ničesar, kar **bi lahko v bodoče vplivalo** na to »perspektivo«.

ad 3.) reprezentacija dokumentarca kot procesa podajanja resnice

- Dejstva in podatki oz. njihovo **prestavljanje** (reprezentacija) so stvar **interpretacije**.
 - **Resnica** je v tem kontekstu **relativna** kategorija, saj je sama resnica interpretacija, ki je **odvisna od svetovnega nazora** (svetovno-nazorsko pogojena).

Na področju **množičnih medijev** in produkcije **javnega mnenja** prevladuje teorija **resnice kot interpretacije** in ne kot **skladnosti**.

- **Etično stališče** je **povezano z razumevanjem kontekstov stvarnosti** – problemi, podatki, rešitve, s katerimi se dokumentarist ukvarja so lahko **resnični in objektivni**, vendar resnične glede na **svetovni nazor**, v katerem se gibljejo. Dokumentaristi imajo **moralno obvezo**, da so zvesti resnici in poštenju.

ad 4.) odnos med dokumentarcem in njegovo reprodukcijo oz. sistemi prikazovanja

- Razlike med **javnim** in **korporativnim** področjem (sistemi) **prikazovanja**; med **javnim poslovanjem** in privatnim **podjetništvom**, med **opozicijskim** delovanjem in korporativnim **multikulturalizmom**, med politiko **identitet** in **marketingom**, med **narodom** in **globalizmom** (se zabrisujejo).
- **Ekonomski interesi** upravljajo s **političnimi**, **ideološkimi** in **moralnimi vrednotami**, pa tudi z **medijsko krajino**, s tistim, kar naj bi bilo področje »resnice« in s filmi, ki se ukvarjajo z njo.

ustvarjalni kriteriji

ad 5.) filmska komunikacija – posredovanje informacij ter sporazumevanje je podvrženo interpretaciji

- **Interpretacija** je temeljno delovanje v **procesu komunikacije**
Tako **dokumentarist** kot **prikazovalec** imata že izhodiščno v mislih **ciljno skupino** (za katero snema in kateri prikazuje).
- V te **predpostavke** sodi **razmišljanje** o možnih **tolmačenjih** slik, **komentarjev**, **montažnih** sekvenc;
dokumentarist **obravnavani svet interpretira z/s:**
 - **izborom** (tematike),
 - **pisanjem** (tretmaja, scenarija ...)
 - **snemanjem** (izbiro prizorišč, snemalnih tehnik, načini snemanja ...)
 - **montiranjem** (vrsto in načinom montaže slike in zvoka...)

ustvarjalni kriteriji

ad 5.1) filmska reprezentacija in interpretacija so dve plati iste slike

- Dokumentarec je **komunikacijsko dejanje** med **režiserjem**, filmskim **subjektom**, **prikazovalcem**, **gledalcem** ...
- Vsi ti so **aktivno vključeni** v ustvarjalni proces, pojmovan kot predstavitev in interpretacija pogleda na svet. Dokumentarec oz. njegov **učinek** je tako **soodvisen** od vsakega posebej, ki sodeluje v tem **komunikacijskem procesu**.

ustvarjalni kriteriji

ad 6.) oblika in učinki končnega dela

Ključno vprašanje: ali obstaja **konflikt / nesoglasje** med »**pravico vedeti**«
javnosti in načinom, kako je to v nasprotju s **pravico do zasebnosti** družbenih
akterjev.

- Avtor mora biti izjemno pozoren na razsežnost **doživljanja** in **tolmačenja** ter zato predvideti možni **asociativni** in **interpretacijski učinek** vseh uporabljenih elementov, tudi t. i. **intuitivnih informacij**, ki lahko **vplivajo** na končni učinek dela.
- Še posebej so **kočljive situacije**, ko je dokumentarist priča **trpljenju**, bedi, **nevarnosti** in se pojavi dilema ali naj **nehajo snemati ter intervenirajo**? Ali naj snemalec preneha **snemati** in začne **reševati življenja** – ali snemati naprej za »**večji končni učinek**« oz. za **večjo dobrobit** širše skupnosti?

etična načela

1.) RESNICOLJUBNOST

2.) NEPRISTRANSKOST

3.) NEMANIPULATIVNOST

4.) ZAŠČITA ČLOVEŠKIH PRAVIC

5.) POSEBNA POZORNOST PRI SNEMANJU NEZAŠČITENIH SKUPIN

zaključek

*Verjetno je eden največjih prispevkov sodobnega obrata k subjektivni (in refleksivni) dokumentaristiki vpeljava **zavesti**, da je **etika eno ključnih vozlišč** nove dokumentarnosti. Če dokumentarni ustvarjalni akt vselej **vključuje** nekoga za kamero, nekoga, ki je sneman in občinstvo, nagovorjeno da se opredeljuje tako do filmarja kot do objekta reprezentacije, **etično vprašanje »kako obravnavamo drug drugega«** ni zgolj prisotno, temveč **neizogibno**.*

María Guadalupe Arenillas

obravnavani filmi

OBRAVNAVANA DOKUMENTARNA DELA

- Jože Pogačnik: ***Jutrišnje delo*** (1967)
- Vlado Škafar: ***Otroci*** (2009)
- Nika Autor: ***V deželi medvedov*** (2012)
- Vid Hajnšek, ***Konec*** (2017)
- Rok Biček: ***Družina*** (2017)

hvala za pozornost!

fotografije© Slovenska kinoteka

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

kino
teka razumevanje
filma

EVROPSKA UNIJA
EVROPSKI
SOCIALNI SKLAD
NALOŽBA V VAŠO PRIHODNOST